

Een luchtfoto van een gedeelte van het voormalige Elst-Amerongen (foto Janus Visser/BDU)

De grens tussen Amerongen en Rhenen

H.P. Deys

Een plaatsnaamaanduiding die we niet meer zullen zien.

Op 13 september 2005 heeft de Eerste Kamer in het kader van een gemeentelijke herindeling in zuid-oost Utrecht (samenvoeging van de gemeenten Amerongen, Doorn, Maarn, Leersum en Driebergen) onder meer besloten tot een grenscorrectie tussen de gemeentes Rhenen en (de voormalige gemeente) Amerongen. Dit betekende dat per 1 januari

2006 Elst-West, dat in de gemeente Amerongen heeft gelegen, aan de gemeente Rhenen werd toegevoegd. Het betrof o.a. ca. 360 inwoners (125 adressen), ca 7 bedrijven, een camping, 4 wegen en een windmolen. De grens liep tot deze datum dwars door het midden van de Vissersweg, die daarmee de buurtschap Elst verdeelde in een Rhenens en een klein Amerongens deel. De grens aan de noordzijde van de Elsterstraatweg werd daardoor in westelijke richting ruim 300 meter verschoven: van het midden van de Vissersweg tot aan de westkant van de Bosweg, en langs de zuidzijde van de Elsterstraatweg ongeveer 800 meter, tot aan de laatste woningen aan de Molenweg en Oude weg. De voormalige grens is bijna 3 eeuwen officieel van kracht geweest, en in dit artikel zal in het kort de geschiedenis ervan worden besproken.

De geschiedenis van de grens is nauw gerelateerd aan die van het Elster Bos. Voor de vroegste geschiedenis ervan verwijs ik naar Van Iterson. Toen Karel V alle bezittingen en het bestuur over het Sticht (de provincie Utrecht) van de bisschoppen overnam, werd hij daarmee bezitter van alle steden, sterkten en vlekken, dorpen, buurschappen enzovoorts, enzovoorts, maar ook van alle erfpachten, alle landerijen, tienden, beemden, bossen, vennen en moerassen, en nog veel meer om hier te kunnen vermelden. Met dit nieuwe bezit werd hij dus ook eigenaar van het Elster Bos. Dit bos was dermate belangrijk, dat de stadhouder en het Hof van Utrecht in 1554 een algemeen verbod uitvaardigden op het in brand steken van heide, onder meer omdat hierdoor brandgevaar ontstond voor het bedoelde bos (zie Van de Water). Hier waren 'onlangsleden' grote heidebranden geweest. In het bijzonder gold dit de venen 'omtrent den grooten Venloo, en ook achter die hofstede, genaamt Prattenburg, gelegen aan St. Kuneren weg, beyde op Keys. Maj.

Ook als het Elst gemeente Rhenen is zal men er welkom zijn. (foto W.H. Strous)

De borden links en rechts van de weg zijn vanaf 1 januari 2006 overbodig (foto W.H. Strous)

Groote veen...'. Nader specificerende werd gewezen op 'de veenen gelegen in den bedryve van Rheenen en Amerongen, ofte andere heyde, omtrent den bossche van Amerongen, ofte Elst gelegen'. Toen Karel V in 1555 afstand deed ten behoeve van zijn zoon Filips II ging dit bos over in diens bezit, maar het werd bij de afzweering van Filips (1581) bezit van de Staten van Utrecht (de Domeinen), waardoor het bos de naam van Statenbosch kreeg.

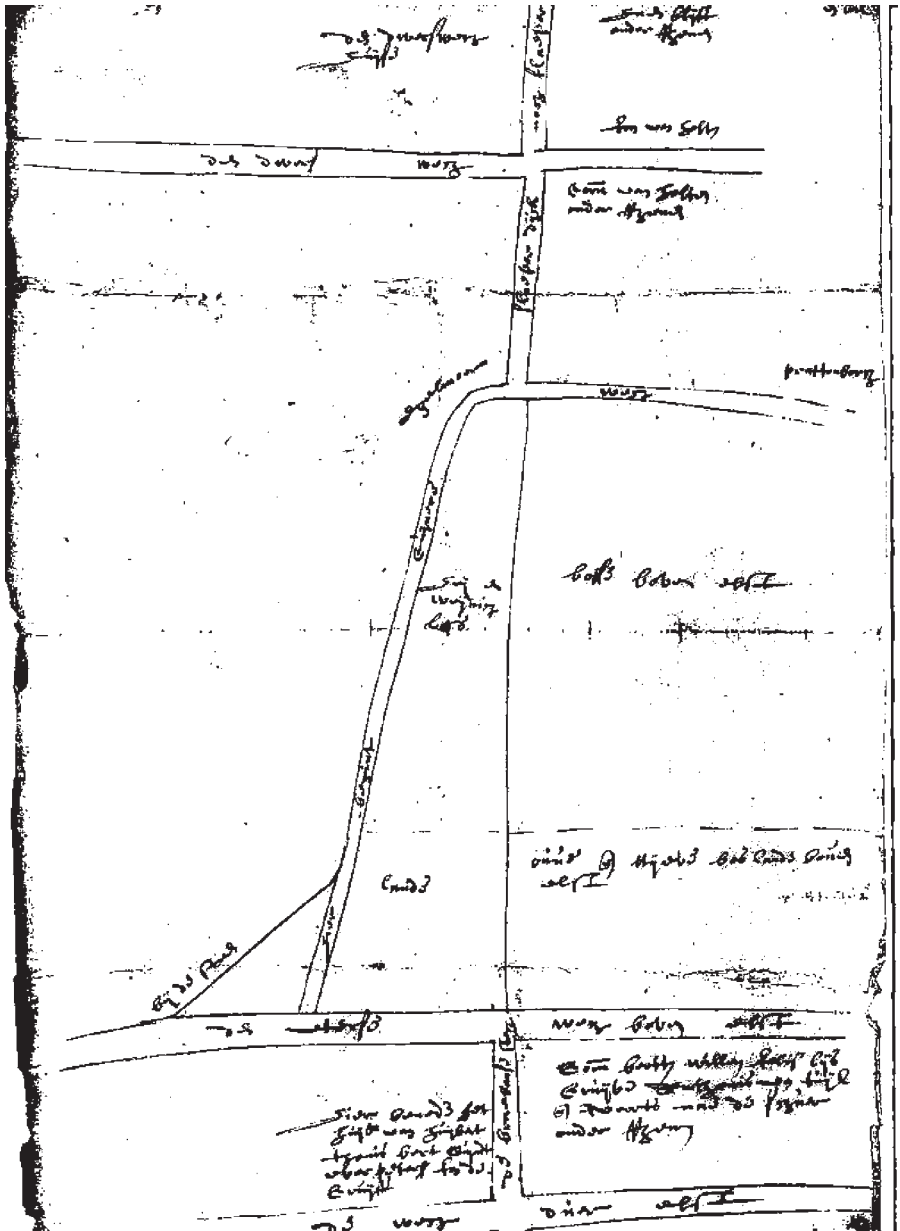
Processen

Het staat vast dat er reeds onenigheid over de grens tussen Amerongen en Rhenen is geweest met Jonkheer Frederik van Reede (1550-1611), en later nog in 1629 met zijn zoon Godard. Meer gegevens zijn mij momenteel niet bekend. Wel is vrij uitvoerig een kwestie uit 1658-1663 bekend, en wel met Godart Adriaan baron van Reede (1621-1691), vrijheer van Amerongen en Ginkel, of, bij diens verblijf in het buitenland, met zijn vrouw 'ofte ymant van harent wegen'. De reden was een grenspaal, die door de Van Reedes was geplaatst op een gebied, waar de magistraat van Rhenen het niet mee eens was. Zij hebben de paal weer terug geplaatst. Volgens Van Reede zou de Branbantsche steeg (de huidige Vissersweg) nog tot Amerongen behoren, maar Rhenen stelde dat de grens een eind verderop westwaarts lag. Er werden allerlei geruchten 'uigtgestroeijs' dat de magistraat of enkele burgers van Rhenen de paal heimelijk zouden verzetten.

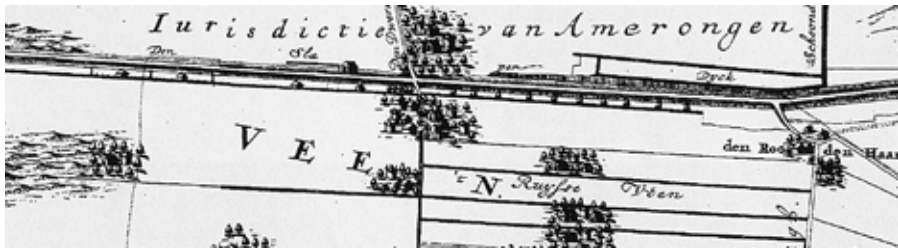
Rhenen was van mening dat men de zaak niet te ver moest doorvoeren en door middel van arbitrage een compromis moest zien te bereiken. De zaak sleepte zich voort, en na een rechtszaak voor het Hof van Utrecht werd besloten bemiddeling van buiten te zoeken. Dank zij de tussenkomst van Statenleden Anthonis Charles Parmentier, Heer van Heeswijk, Achthoven; Everhard de Weede, en de beide Utrechtse burgemeesters Nicolaes Hamel en Henrick Moreelse werd de zaak op 4 februari 1663 in der minne geschikt. Behalve door dit viertal werd de acte mede-ondertekend door de beide Rhenense burgemeesters Huibert van Wijck en Willem Woutersz. Roest, de oud burgemeester Gerard Klerck en de schepen Huijbert Henricksen van Isendoorn, en natuurlijk door Godart van Ginckel tot Amerongen (ridder van de Koninklijke Deense Orde van de Olifant, gecommitteerde bij de Staten Generaal der Verenigde Nederlanden). Afsproken werd dat de grens zou komen te liggen op de plaats waar de Heer van Amerongen de laatste keer de paal had geplaatst. Het blijft voor ons gissen waar dit precies is geweest.

Kaart

Bij het gehele dossier bevindt zich een zeer schetsmatige kaart van het omstreden gebied. Dit kaartje (ca. 1650) is bijgaand weergegeven. We zien hier onderaan 'de wech duer Elst' en daarboven 'den Uterse wech boven Elst', met daartussen 'den

Schetskaartje ca. 1660 behorend bij grenskwestie Amerongen/Elst.

Detail van de kaart van de Slaperdijk (1705) door Justus van Broeckhuysen. Langs de Slaperdijk zijn de 'huijskens of hutjens' en de bomenrij zichtbaar. Rechts de herberg 'den Rooden Haan' en het einde van dit gedeelte van de Slaperdijk tegen de Emmikhuizer berg.

Braebansche steech', de huidige Vissersweg. Dan loopt hier schuin naar boven en vanaf 'Egeleenmeer' afbuigend naar rechts: 'hier begint Cuijneren wech', met geheel rechts 'Prattenborch'. Vlak na de afbuiging staat 'Slaeper dijk' en 'noch Slaeper dijk', met loodrecht hierop naar rechts de 'Muncke wech' die naar 'Veen en dal' voert. Bovenaan naar links loopt 'den dwers wech'.

Hoewel niet in verband staand met de grenskwestie, is toch wel zeer interessant de aanduiding 'den Uterse wech boven Elst', de huidige Franse weg. Deze weg was dus vroeger de hoofdweg naar Utrecht. In een ander artikel zal hier later nader op worden ingegaan.

Limietscheiding

De Staten van Utrecht hebben het bos in maart 1714 verkocht aan 2 adellijke families: Anthonij van Wijck, voorvader van de familie Van Asch van Wijck, van het kasteel en landgoed Prattenburg en aan (de weduwe) Van Reede, graaf van Athlone, in leven Heer van Amerongen, bewoner van het kasteel Amerongen. Uit deze tijd stamt de behoefte van laatstgenoemde aan een duidelijker grens, die ergens in dit bos moest lopen. Men sprak indertijd over een 'limietscheiding'. Daarom is op 1 september 1714 op verzoek van de Amerongense drossaard (schout) Hardenbergh namens de Graaf van Athlone oculaire inspectie gedaan van de door hem verrichte voorlopige afbakening van de grens tussen de Stadsjurisdictie van Rhenen en de Vrije Hoge Heerlijkheid van Amerongen, welke inspectie plaats heeft gevonden op 22 oktober 1714. Er werd gerapporteerd dat de grens nu iets ('hoewel van geen groot belangh') afweek van de vorige, dat de grens van de stadsvrijheid bijna tot aan de Slaperdijk kwam, waarbij enkele 'huijskens of hutjens met de smalle erfkens' tegen de Slaperdijk aan bij Amerongen zouden behoren. Bovendien waren deze bewoners altijd al door de diaconie van Amerongen onderhouden. Men nam toen een 'zeker rij bomen, behorende aan de hofstede van Jan Evertsen', langs de Slaperdijk staande, als 'richtsnoer'. De Slaperdijk zou tot Amerongen behoren, maar de bomenrij zou binnen de 'stads-

jurisdictie' komen te liggen. Men liep toen lijnrecht evenwijdig aan de Slaperdijk naar het zuiden tot 'in't hangen van den bergh'. Vreemd is, dat men hierbij dwars door het Egelmeer moet hebben gelopen, maar er wordt niets van beschreven. In elk geval ging men van daar uit enigszins schuin, maar lijnrecht naar de paal die in Elst tot grensscheiding was aangebracht.

Er werd afgesproken om 'malkanderen' 's morgens vroeg te ontmoeten in de herberg de Rode Haan, waar men de graaf van Athlone met de drossaard Hardenbergh aantrof. Gezamenlijk werd hetzelfde traject nog een keer afgelopen, ook weer tot de paal in Elst waarna men zuidwaarts doorgelopen is tot aan de 'weijde onder Gelderland behorende'. Hiermee werd bedoeld de Klinkhamer en verdere uiterwaard, die altijd Gelders was geweest en pas in 1805 tot Utrecht werd gerekend. Men besloot zich na afloop naar het Huis Amerongen te begeven, waar de zaak verder werd uitgewerkt. Er werd afgesproken dat er op gezamenlijke kosten vier palen zouden worden geplaatst: één aan het eind van de Slaperdijk aan de bergzijde (de Emmikhuizer berg), één boven op de berg (Elster berg) 'off wel ter plaatse alwaar eenighsints de Zwaaij begint' en van daaruit lijnrecht naar het zuiden bij het schuurtje bij de grote en algemene weg en één bij de 'nieuwe waterlosinge' (in de uiterwaard). Op de palen zou aan de ene zijde 'gesteld off gesneden' worden *Rhenen* een aan de andere zijde *Amerongen*. Deze grensbepaling werd pas contractueel bekrachtigd op 7 november 1717. Tevens werden afspraken gemaakt over een krib voor het kerkeland te Remmerden en de aanwas die daardoor veroorzaakt werd. Hier waren de ondertekenaars B. Smiessaert, G. van Brienens, G. van Zwoll, J. van Deventer, D. van Ommeren, D. Roghijn(!) en H. van Deventer.

Grenspalen

In het Elster bos staat thans nog een stenen grenspaal, vlak bij de Galgenberg, op de Topografische kaart 39E 1:25.000 aangeduid met Pl. Deze paal is ca. 3 m hoog. Op deze paal staat in een wapenschild gehouwen: 'HOOGE HEERLYCKHEID AMERONGEN GINKEL EN ELST'. Onder het wapenschild van deze paal is, vermoedelijk later, het woord JAGTREGT toegevoegd. Er zijn in het verleden zóvele algemene placcaten en bepalingen ten aanzien van de jacht en het jachtrecht uitgevaardigd, dat het niet eenvoudig is na te gaan wanneer deze paal tevens als jachtpaal werd beschouwd. In 1816 heeft de 'Vrouw van Amerongen, Leevendael, Ginckel en Elst' aan Koning Willem I verzocht het recht te mogen behouden om jachtpalen te zetten in de gehele jurisdictie van Amerongen, of haar daarmee te willen begunstigen. Het bleek echter dat de Heren van Amerongen zowel in 1794 als tevoren nimmer enig recht van jacht over de jurisdictie van de heerlijkheid of over andere particuliere gronden hebben uitgeoefend. Bovendien

De grenspalen in Elst, ten noorden van de Bosweg, hoek Vissersweg/Utrechtse straatweg, Molenweg 4.

zou dit de particuliere eigenaars te veel benadelen, het verzoek werd daarom per Koninklijk Besluit afgewezen

Op de grens van Elst-Rhenen met Elst-Amerongen staat vlak ten oosten van de uitrit van de Vissersweg op de Rijksstraatweg eveneens een dergelijke grenspaal, op de kaart aangeduid Gp, ca 2.20 m hoog. Van Iterson (1963) publiceerde twee foto's van deze grenspaal. Op deze paal zijn in het verleden de woorden HOOGHE HEERLYCKHEID weggehakt, en ontbreekt het woord JAGTREGT. Het is zeer waarschijnlijk dat we in beide gevallen te maken hebben met de palen die in 1717 zijn geplaatst. Het woord Rhenen ontbreekt echter, waarschijnlijk zijn de opschriften er indertijd bij nader inzien iets gewijzigd in gehakt. Er staat in die omgeving nóg een paal, een eindje westwaarts aan de Molenweg

4, vlak bij de molen 't Wissel. Deze paal is in oorsprong identiek met de andere twee, maar ook hier is aan de paal geknoeid: het wapenschild en de woorden HOOGE HEERLYCKHEID zijn weggeslepen en ook de toevoeging JAGTRECHT ontbreekt. Deze paal staat echter ruim 300 m westwaarts van de grens, die door de andere palen wordt aangegeven. Het is aan te nemen, dat de paal deel heeft uitgemaakt van de grens uit 1717, en oorspronkelijk in de uiterwaard moet hebben gestaan. In dat geval zou deze door een liefhebber later in de Molenstraat moeten zijn geplaatst.

Ten behoeve van de kadastrale indeling van Nederland werd in 1818 nog een keer de grensscheiding tussen Rhenen en Amerongen opgenomen. Hierbij werd nagenoeg dezelfde grens vastgesteld zoals die hierboven werd beschreven. In het proces-verbaal van de grensbepaling worden enkele palen vermeld waaronder een 'bij het van ouds genaamde Galgeveld op de heide', en een stenen paal aan het einde van de Slaperdijk.

Bronnen en Literatuur

Archief Huis Amerongen (HUA 1001): inv.nrs 353, 354 (grenskwesties), 2045 (jachtpalen 1816).

Oud Archief Rhenen (1337-1851): inv.nrs 20, 21 (notulen politieboek), 101, 150 (grenskwesties 1663 en 1717), 624 (kadastrale grenzen)

Itersen, W. Van, 'Het bos te Elst onder Amerongen en Rhenen', in: *Jaarboekje Oud-Utrecht*, 1963, pp 49-60.

Deys, H.P., 'De kadastrale gemeente Rhenen in 1832, in: Koen, D.T. en H.P. Deys, *Kadastrale Atlas provincie Utrecht, 8, Rhenen in 1832*, Utrecht, 2002, p. 19-20 en 51.

Van de Water, *Groot Utrechts Placcaatboek*, I 658 (7 juny 1554)., Utrecht, 1729.